

Kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis

Literatuuronderzoek naar de effecten van de coronacrisis op kwetsbare groepen

In opdracht van GGD NOG

Datum: 19-10-2020

Iris de Leeuw
Marije van Doorn-van Atten

Inhoudsopgave

1	Kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis	3
1.1	Inleiding	3
1.2	Methoden	3
1.3	Conclusies en aanbevelingen	3
2	Resultaten	4
2.1	Dak- en thuislozen	4
2.2	Mensen met psychiatrische problematiek/verslaving	5
2.3	Mensen met een beperking/in een instelling	6
2.4	Verpleeghuisbewoners	7
2.5	Laaggeletterden	7
2.6	Nieuwkomers	7
2.7	Allerarmsten	8
2.8	Mensen met schulden	8
2.9	Studenten/scholieren	9
3	Conclusies en aanbevelingen	10
3.1	Conclusies	10
3.2	Aanbevelingen	11
	Referenties	12

1 Kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis

1.1 Inleiding

De gevolgen van corona en de coronamaatregelen zijn voor de hele samenleving voelbaar, maar komen juist bij kwetsbare groepen vaak (extra) hard aan. Om de kwetsbare groepen tijdens de coronacrisis in kaart te brengen heeft GGD Noord- en Oost-Gelderland (GGD NOG) verdiepende analyses uitgevoerd van onderzoeken van het GGD panel 'NOG beter weten'. In deze panelonderzoeken worden inwoners van Noord- en Oost-Gelderland bevraagd over onder andere welzijn, gezondheid en leefstijl tijdens de coronacrisis. Uit de panelonderzoeken komen drie kwetsbare groepen naar voren die extra impact ondervinden van de coronacrisis (jongvolwassenen, laagopgeleiden en psychisch ongezonde mensen). Resultaten van deze verdiepende analyses vindt u op de [website](#) van de GGD. Ondanks dat de resultaten van deze panelonderzoeken worden gewogen naar leeftijd, geslacht en subregio vormt het panel geen representatieve afspiegeling van de gehele bevolking in Noord- en Oost-Gelderland. In de panelonderzoeken blijven daarom naar verwachting diverse kwetsbare groepen buiten beeld. Dit literatuuronderzoek is uitgevoerd om de kwetsbare groepen die niet of ondervertegenwoordigd zijn in de panelonderzoeken in kaart te brengen. Overlap is wel mogelijk tussen de groepen die in dit literatuuronderzoek aan bod komen en de eerdergenoemde drie kwetsbare groepen.

1.2 Methodes

Als aanvulling op de verdiepende analyses van het panelonderzoek zijn effecten van de coronacrisis op de volgende kwetsbare groepen onderzocht:

- Dak- en thuislozen
- Mensen met psychiatrische problematiek/verslaving
- Mensen met een beperking/in een instelling
- Verpleeghuisbewoners
- Laaggeletterden
- Nieuwkomers
- Allerarmsten
- Mensen met schulden
- Studenten/scholieren

Groepen uit deze lijst kunnen ook met elkaar overlappen; zo zijn laaggeletterden oververtegenwoordigd in de groep mensen met schulden (1) en kampen ook nieuwkomers vaak met financiële problemen (2).

Voor dit literatuuronderzoek is gebruik gemaakt van onderzoeksrapporten van het Trimbos-instituut en Pharos. Omdat anno september 2020 onderzoek naar juist de kwetsbare groepen die hier worden besproken schaars was, zijn ook verschillende interviews uit nieuwsartikelen en persberichten gebruikt. De gebruikte bronnen staan vermeld in de lijst met referenties aan het eind van dit rapport.

1.3 Conclusies en aanbevelingen

In dit rapport zijn de gevolgen van de coronacrisis voor verschillende kwetsbare groepen besproken. Bepaalde thema's blijken bij meerdere van deze groepen terug te komen:

- Er heerst onduidelijkheid over (de gevolgen van) de coronamaatregelen
- Het wegvallen van de dagbesteding zorgt voor sociale isolatie en leidt tot gebrek aan structuur en perspectief
- Hulp en ondersteuning is een stuk lastiger op afstand

Om deze groepen beter te ondersteunen kan gedacht worden aan het volgende:

- Communiceer in eenvoudige taal
- Organiseer sociaal contact
- Vervang wezenlijke hulp niet compleet door digitale hulp
- Werk aan integrale samenwerking tussen de overheid en lokale partijen

2 Resultaten

2.1 Dak- en thuislozen

Richtlijn opvang van dak- en thuisloze mensen

Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (MVWS) publiceerde op 27 maart 2020 de eerste versie van een richtlijn voor de maatschappelijke opvang (3). Maatregelen in deze richtlijn die veel invloed hebben gehad op de organisatie van de dak- en thuislozenopvang waren dat 1) bedden in de nachtopvang 1,5 meter uit elkaar moesten staan, 2) alternatieve locaties werden ingericht tot nachtopvang, 3) er overdag voldoende plekken beschikbaar moesten zijn, en 4) deze plekken ook tijdelijk werden gerealiseerd voor mensen die hier voorheen niet voor in aanmerking kwamen (zogenoemde 'niet-rechthebbenden') zoals ongedocumenteerden en arbeidsmigranten. Vanaf 1 juni 2020 werd de noodopvang weer af- en omgebouwd (4).

Stijging in aantal daklozen bij opvangcentra

Omdat er door de 1,5-meter maatregel minder bedden in de daklozenopvang passen werden er al snel extra slaapplekken gecreëerd binnen en buiten de opvanglocaties (5). Deze noodopvang was ook ingericht voor niet-rechthebbenden, waardoor veel daklozen nu wél tijdelijk voorzien waren van onderdak. Met de extra plekken in de opvang zagen sommige gemeenten ook een stijging in het aantal daklozen dat zich meldde bij de opvangcentra. In Rotterdam zagen ze bijvoorbeeld dat meer 'bankslapers', daklozen die normaal bij vrienden of familie terecht kunnen, zich meldden bij de nachtopvang, omdat de mensen die hun bank normaal beschikbaar stellen bang waren om ziek te worden (6). Daarnaast kregen gemeenten ook meer mensen die normaal de zorg meden beter in beeld (7).

Sociale gevolgen van coronamaatregelen

Het Trimbos-instituut deed, in samenwerking met een onderzoekersconsortium, onderzoek naar de sociale gevolgen van de coronamaatregelen op dak- en thuislozen (7). Hiervoor spraken ze met 12 daklozen uit zes gemeenten. In de volgende alinea's zullen de belangrijkste uitkomsten uit het onderzoek worden besproken.

Gunstige gevolgen

- **Meer privacy, rust en solidariteit.** Door de 1,5-meter maatregel binnen opvangcentra hadden de dak- en thuislozen in de opvang wat meer privacy. Een deel van de cliënten hoefde bijvoorbeeld geen kamer meer te delen. Bovendien konden mensen nu bij meer opvangcentra 24 uur per dag terecht, waar ze voorheen in de nachtopvang na het ontbijt de straat op moesten. Hierdoor ervoeren ze meer rust en privacy (7).

Om te voorkomen dat daklozen iedere dag op een andere locatie moesten slapen kregen mensen vaste bedden toegewezen (6). Het hebben van een (tijdelijke) vaste woonplek bevorderde herstel en verbetering van de gezondheid, welzijn en sociale inclusie, omdat de mensen niet langer alleen bezig waren met 'overleven' (6).

- **Versneld doorvoeren van verbeteringen.** Doordat gemeenten een aantal ontwikkelingen binnen de opvang (8) versneld hadden doorgevoerd –opvang 24 uur toegankelijk maken, creëren van tijdelijke woonunits– hadden cliënten minder het gevoel er alleen voor te staan.

Negatieve gevolgen

- **Wegvallen van de dagbesteding.** Door de nieuwe maatregelen werden veel inloop, werk- en dagbestedingsprojecten gestaakt. Deze plekken geven veel mensen meer structuur, dagritme en zingeving en zijn daarnaast ook belangrijk voor sociaal contact. In sommige gevallen zijn mensen (deels) afhankelijk van de inkomsten van een dagbestedingsproject. Het wegvallen van deze inkomsten gaf mensen stress en gebrek aan perspectief – het was nog moeilijker om werk te vinden (7).

Ook de extra maatregelen voor de horeca hebben invloed gehad op de dak- en thuislozen. In horeca zoals het Smulhuis in Utrecht kunnen dak- en thuislozen voor weinig geld 's avonds een warme maaltijd krijgen. Mensen die blijven overnachten konden nog steeds een maaltijd krijgen, maar mochten niemand meer meenemen (bijvoorbeeld ex-daklozen), waardoor de belangrijke sociale functie kwam te vervallen (9).

- **Hulp en ondersteuning komen stil te liggen.** Het werken aan herstel is voor daklozen bemoeilijkt doordat sommige hulporganisaties tot half mei bijna helemaal stillagen. Veel instanties zijn overgegaan op digitale communicatie, maar veel mensen binnen deze groep beschikken niet over een telefoon waarmee beeldbellen een mogelijkheid is. Bovendien blijkt “echt” wezenlijk contact van groot belang in de maatschappelijke opvang. De switch naar vooral digitaal contact sloot vooral slecht aan bij mensen die voor het eerst beroep doen op (nood)opvang. Het is lastiger om het vertrouwen van deze groep te winnen en te kunnen zien hoe het met ze gaat (7).

De achterstand die afgelopen maanden is opgebouwd in ondersteuningstrajecten zal bovendien nog negatieve gevolgen kunnen hebben wanneer er een nieuwe instroom van aanmeldingen in de opvang binnenkomt als gevolg van de aangekondigde economische crisis (7).

- **Naleven van de richtlijnen en veiligheid.** Het was niet in alle voorzieningen mogelijk om in alle situaties de richtlijnen te volgen. De 1,5 meter afstand kon in smallere gangen bijvoorbeeld niet worden aangehouden. Het feit dat niet iedereen zich binnen de opvang rekening hield met de maatregelen gaf sommige cliënten een gevoel van onveiligheid binnen de opvang (7).
- **Meer stress en onzekerheid.** Voor veel mensen binnen deze groep is de sociale kring erg klein. Door de coronacrisis is duidelijk geworden dat velen afhankelijk zijn van hulpverleners voor sociaal contact. Nu dit wegviel had dit enorme gevolgen voor de dagelijkse structuur van deze mensen. Gebrek aan perspectief wat betreft werk en huisvesting en de onzekerheid over de duur van de coronamaatregelen en hoe het eruit zou komen te zien als deze werden opgeheven zorgde ook voor meer stress (7).

2.2 Mensen met psychiatrische problematiek/verslaving

Problemen met zingeving en perspectief

Een verpleegkundig specialist bij de Kliniek voor Intensieve Behandeling (KIB) van Inforsa in Amsterdam gaf aan dat door de coronamaatregelen het perspectief verdween - patiënten die eerst goed op weg waren richting de maatschappij stagneerden weer (10). Ook het Trimbos-instituut zag problemen ontstaan met zingeving en perspectief voor mensen met ernstige psychiatrische problemen (11).

Effect van sociale isolatie

Uit een studie (12) naar het effect van sociale isolatie op mensen met een ernstige psychische aandoening blijkt dat personen uit deze groep ingedeeld konden worden in vier groepen:

- Relatief stabiele groep: mensen waarbij het langere tijd al relatief goed of juist slecht ging.
- Verslechterende groep: hierbij ging het slechter naarmate de tijd vorderde doordat onzekerheid, angst en verlies van structuur toenamen. Het wegvallen van de dagbesteding leidde soms tot verlies van sociale contacten, somberheid, eenzaamheid, angst en hopeloosheid.
- Een groep mensen die eerst een terugval ervaarde door het vele thuis zitten maar zich daarna herpakte door een nieuwe invulling. Sommigen ervaarden de afname van prikkels door de maatregelen als prettig. Daarnaast droeg de normaliserende werking (iedereen kent nu beperkingen) ook positief bij aan de veerkracht van deze groep.
- Een groep waarbij het in eerste instantie beter ging doordat veel prikkels wegvielen, maar die zich daarna steeds slechter voelde door de aanhoudende onzekerheid.

Face-to-face contact met de hulpverlener wordt gemist

Een andere belangrijke bevinding is dat het voor zorgverleners een stuk lastiger was geworden om een vertrouwensband op te bouwen met een cliënt. Mensen waren minder open, raakten sneller afgeleid en hadden angst voor schending van hun privacy (12). Uit een peiling van het RIVM blijkt dat 60% van de GGZ-cliënten en familieleden/naasten van GGZ-cliënten het vooral belangrijk vindt dat face-to-face contact (één-op-één of in een groep) weer terugkeert (13). Uit dezelfde peiling blijkt ook dat door de weggevalen zorg, familieleden en naasten meer hebben moeten bijspringen: 42% heeft in de afgelopen maanden meer hulp geboden dan voorheen (13).

Verwijzingen naar GGZ

Uit een rapport van de Nederlandse Zorgautoriteit (NZA) en het Trimbos-instituut (14) blijkt dat tijdens de corona-uitbraak het aantal verwijzingen door huisartsen naar de GGZ is gedaald. Dit gaat met name om niet-urgente verwijzingen. Het aantal spoedverwijzingen leek daarentegen nauwelijks afgenomen te zijn. De wachttijd (de tijd tussen het eerste contact met een GGZ-medewerker tot het eerste behandelingsmoment) leek redelijk stabiel te zijn gebleven vergeleken met de situatie voor de coronacrisis.

Meer meldingen over verwarde personen

Ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar, zijn er bij de politie in april 2020 ruim 1600 meldingen meer binnengekomen over personen die verward gedrag vertonen (15). Of dit direct verband houdt met de corona-uitbraak en dus het wegvallen van de dagbesteding of begeleiding is moeilijk te zeggen.

2.3 Mensen met een beperking/in een instelling

Hulp of afstand is moeilijk

Uit onderzoek van de Universiteit van Amsterdam en het Trimbos-instituut (11) blijkt dat werknemers van MEE (organisatie die hulp, informatie en advies biedt aan mensen met een beperking), het lastig vonden om te peilen hoe het nu echt met een cliënt ging. Gebrek aan fysiek contact én het lastiger te bereiken sociale netwerk van een cliënt droegen bij aan een verminderd inzicht in het welzijn van de cliënt. Met name nieuwe cliënten, waarmee nog geen vertrouwensband was opgebouwd, waren tijdens de coronacrisis lastig te helpen (11). Daarnaast bleek ook dat hulp met administratieve zaken waar cliënten moeite mee hebben, zoals het invullen van bepaalde formulieren, op afstand een stuk moeilijker gaat (11). Ook de cliënten zelf gaven aan dat digitale contacten de face-to-face ontmoetingen niet structureel kunnen vervangen (13).

Problemen met begeleiding en sociale isolatie

Daarnaast waren veel trajecten binnen de zorg stilgelegd, waardoor cliënten langer moesten wachten op passende begeleiding of ondersteuning, waardoor problemen konden verergeren (11). Ook waren door het wegvallen van de dagbesteding de cliënten vaak aangewezen op mantelzorgers. Dit zorgde voor een grotere sociale isolatie en voor grote problemen wanneer er geen mantelzorger beschikbaar was (11).

2.4 Verpleeghuisbewoners

Eenzaamheid leidde tot stemmings- en gedragsproblemen

Voor bewoners van verpleeghuizen heeft met name het bezoekverbod een grote impact gehad op de sociale en emotionele eenzaamheid en het psychisch welbevinden (11). Daarnaast gingen veel groepsactiviteiten niet door en werden er incidenteel vervangende activiteiten georganiseerd (zwaaimomenten, optredens op 1,5 meter) (11). Vier op de vijf bewoners voelde zich erg eenzaam. Hierdoor zijn stemmings- en gedragsproblemen bij deze mensen toegenomen in ernst en frequentie zoals depressie, angst en prikkelbaarheid.

Verminderde kwaliteit van leven

Zowel bewoners, familieleden van bewoners en medewerkers gaven de kwaliteit van leven van de bewoners twee punten lager (schaal van 0 (heel slecht) tot 10 (heel goed)) dan in de periode vóór de coronacrisis. Ook vonden bewoners en familieleden dat de gezondheid van de bewoners achteruit is gegaan in deze periode (11).

2.5 Laaggeletterden

Informatie vanuit de overheid is onduidelijk

Veel informatie die door de overheid naar buiten werd gebracht is voor laaggeletterden te ingewikkeld. Er werd veelal gebruik gemaakt van pakkende zinnen met een dubbele betekenis, omdat dit bij veel mensen goed blijft hangen. Voor laaggeletterden is dit juist erg onduidelijk, je kunt beter precies zijn (16). Daarnaast kunnen de lastige woorden die in het nieuws worden gebruikt laaggeletterden een machteloos gevoel geven. Ze zijn bang belangrijke informatie te missen (17).

Stabiliteit valt weg door werken op afstand

Stabiliteit valt bij veel laaggeletterden weg. Waar ze normaal geholpen worden door hun directe omgeving is dit een stuk lastiger geworden (16). Juist voor deze groep is lesgeven op afstand moeilijk (16) – in groepsverbanden videobellen is vaak intimiderend en nieuwe programma's installeren en leren gebruiken is ingewikkeld.

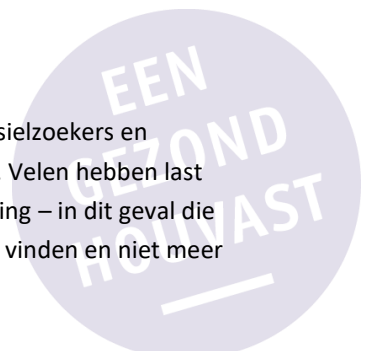
2.6 Nieuwkomers

Hogere oversterfte bij mensen met migratie-achtergrond

Volgens cijfers van het CBS (18) was de relatieve oversterfte in de eerste zes weken van de corona-uitbraak in Nederland hoger onder mensen met een migratieachtergrond dan onder inwoners met een Nederlandse achtergrond. Van de totale oversterfte in deze periode (9 maart t/m 19 april) had ongeveer 14% van de overledenen een migratieachtergrond.

Angst en zorgen

Een arts en projectleider die beiden werkzaam zijn in het kennisprogramma 'Gezondheid Asielzoekers en Vluchtelingen' van Pharos gaven beiden aan dat onder de groep vluchtelingen angst is (19). Velen hebben last van post-traumatische stressklachten en zijn hierdoor gevoeliger voor een gevoel van dreiging – in dit geval die van corona. Ze zien dat veel vluchtelingen de maatregelen in Nederland niet streng genoeg vinden en niet meer

naar buiten gaan uit angst om ziek te worden. Een extra stressfactor bij deze groep is het feit dat veel mensen met een migratieachtergrond zich ook zorgen maken om familie die nog in het land van herkomst woont (20).

Taalbarrière

Hetzelfde onderzoek gaf aan dat ook juist voor deze groep het lastiger is geworden om een afspraak te maken met de huisarts. Er wordt gedacht dat deze te druk is met Covid-19 patiënten en een consult via de telefoon wordt als moeilijk ervaren (17).

Doordat sommigen de Nederlandse taal niet (goed) beheersen is het voor deze groep bovendien ook lastiger om nepnieuws te herkennen op sociale media (19).

Verhoogde kans op besmettingen door slechte huisvesting

Daarnaast is de kans op besmettingen binnen deze groep ook groter. De slechte huisvesting (te kleine woning met meerdere mensen) en de beroepen waarin zij veelal werken (zorg, schoonmaak, bouw, logistiek, slachterijen) zorgen ervoor dat het volgen van de coronamaatregelen lastig is (21).

2.7 Allerarmsten

Extra kosten

Eén van de respondenten in de studie van Pharos (20) gaf aan dat ze vond dat het leven duurder was geworden door de quarantainemaatregelen: extra stookkosten, maar er gaat nu ook meer geld naar mondkapjes en zeep. Ook kampten veel voedselbanken met gebrek aan voedsel en vrijwilligers (22).

Grotere kans op besmetting in volkswijken

In Vlaanderen, waar de coronamaatregelen voor een groot deel vergelijkbaar waren met die in Nederland, zagen ze dat, in tegenstelling tot de eerste golf van het coronavirus, een tweede golf (juni-juli 2020) vooral het gevolg was van besmettingen in de volkswijken. Vooral mensen met een laag inkomen hebben een grotere kans besmet te raken met het virus (23). Zij wonen namelijk vaak in dichtbevolkte wijken en daarnaast wordt in de economie vooral de fysieke arbeid geraakt (24). Extra stress wordt in deze groep vooral veroorzaakt door het verlies van een baan en het ontbreken van een sociaal netwerk (22).

Thuiswerken is moeilijk

Krappe woningen waarin geen rustige werk- of studeerplek is maakt thuisonderwijs en thuis werken extra lastig. Bovendien hebben de mensen in deze bevolkingsgroep vaak de middelen zoals een vaste computer of laptop niet om thuis te kunnen werken (22). Het thuis dicht op elkaar zitten levert nog extra spanning op (25).

2.8 Mensen met schulden

Door de coronacrisis verwachten schuldhulpverleners een stijging in hulpvragen te zien. Bijna 20 procent van de Nederlanders ervaarde in maart 2020 een inkomensterugval (26).

Om mensen die door de coronacrisis hun rekeningen niet meer kunnen betalen tegemoet te komen, werden verschillende maatregelen genomen. Zo gaven drinkwaterbedrijven aan de watertoevoer niet af te sluiten bij huishoudens die de rekening niet konden betalen. Wel blijft de betalingsverplichting voor het gebruikte water in stand (27). Verschillende banken boden tot 3 maanden uitstel van hypotheekbetaling aan (28) en ook bij de overheid kon uitstel of verlaging van overheidsboetes worden aangevraagd (29). Daarnaast gaf de vereniging van woningcorporaties Aedes het advies om huisuitzettingen uit te stellen (30). Zelfstandig ondernemers (ZZP'ers) kunnen gebruik maken van de Tozo (Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers) welke

bestaat uit twee delen: 1) een aanvullende uitkering voor levensonderhoud, waarbij het inkomen voor maximaal 6 maanden wordt aangevuld tot het sociaal minimum en 2) een lening voor bedrijfskapitaal voor ondernemers met liquiditeitsproblemen als gevolg van de coronacrisis (31).

Op 7 april hebben zes grote uitvoeringsorganisaties van de overheid een overeenkomst gesloten met de Nederlandse Vereniging voor Veiligheidskunde (NVVK) waardoor het proces van schuldregelen wordt verbeterd (o.a. meer duidelijkheid voor hulpvragers over hun financiële situatie) en versneld. Er wordt verwacht dat hierdoor problematische schulden versneld kunnen worden opgelost (32).

2.9 Studenten/scholieren

Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) heeft een enquête gehouden onder 1323 mbo-studenten over de impact van de coronamaatregelen op het onderwijs (33). Ongeveer de helft van de studenten (52%) gaf aan tevreden te zijn over het onderwijs op afstand en zijn het meest positief over de manier waarop hun school hen op de hoogte houdt over de coronamaatregelen.

Onduidelijkheid over tentamens en stage

Vragen bij deze studenten gaan vooral over uitloop van de studie en angst niet goed voorbereid te zijn op tentamens (33). Uit onderzoek van het ECBO en Aeres blijkt dat ongeveer 60% van de studenten denkt minder te hebben geleerd dan normaal in de periode van 8 tot 25 mei (8-10 weken na sluiting van de scholen) (34). 14% van de leerlingen geeft daarentegen aan juist meer te leren dan normaal.

Daarnaast hebben de maatregelen gevolgen voor stages. Deze kunnen soms helemaal niet doorgaan. Op andere stageplekken, bijvoorbeeld in de zorg, is het zó druk dat studenten niet goed begeleid kunnen worden (33). In april 2020 lag het percentage studenten dat aan een stage begon 56% lager dan in april 2019 (34).

Gebrek aan motivatie en concentratie bij thuiswerken

Ook thuiswerken is niet voor alle studenten gemakkelijk – 15% gaf aan niet de juiste middelen, zoals een laptop, te hebben. Daarnaast hebben veel studenten (35%) moeite om zich thuis te concentreren. Ook onderwijsbestuurders maakten zich zorgen om gebrek aan motivatie, zelfsturing en een geschikte werkplek voor de leerlingen (34).

Ook uit de enquête van Save the Children (35) blijkt dat veel studenten (85%) moeite hebben met het thuiswerken, de onduidelijkheid rondom hun stage en of ze hun diploma nog kunnen halen.

Bijbaantjes en arbeidsmarkt

Studenten die nu in het afstudeerjaar zitten geven aan extra ondersteuning nodig te hebben omdat ze denken dat de arbeidsmarkt voor hun beroep aan het veranderen is door de coronacrisis (34). Door de maatregelen kan bovendien meer dan 40% van de jongeren minder of niet meer werken bij hun bijbaan, waardoor meer jongeren zijn gaan lenen bij DUO (34).

Minder sociale contacten

Vooral de intensieve sociale contacten en verschillende laagdrempelige activiteiten werden door de jongeren gemist. Dit draagt bij aan een gevoel van eenzaamheid en verveling (35).

3 Conclusies en aanbevelingen

3.1 Conclusies

De gevolgen van de coronacrisis komen bij kwetsbare groepen vaak (extra) hard aan. In dit onderzoek zijn de kwetsbare groepen waar via de panelonderzoeken van GGD NOG geen zicht op is (laaggeletterden, dak- en thuislozen, allerarmsten, mensen met een beperking/in een instelling, verpleeghuisbewoners, jongeren die een opleiding volgen, nieuwkomers, mensen met schulden en mensen met psychiatrische problematiek/verslaving) besproken. Welke impact hebben de coronamaatregelen gehad op deze groepen?

Onduidelijkheid over de (gevolgen van) coronamaatregelen

Met name voor laaggeletterden en migranten/vluchtelingen was er onduidelijkheid over de coronamaatregelen. Deze doelgroep kijkt niet altijd naar de persconferenties. Daarnaast was het taalgebruik vanuit de overheid niet voor iedereen even toegankelijk. Bovendien kijkt deze doelgroep niet altijd naar de persconferenties. Daarnaast werd het begrip van de coronamaatregelen soms extra bemoeilijkt door een taalbarrière.

Ook heerste er onduidelijk over de gevolgen van de coronamaatregelen onder dak- en thuislozen en mensen met psychiatrische problemen. Vooral de onzekerheid over hoe lang de maatregelen zouden aanhouden en wat er zou gebeuren wanneer deze weer zouden versoepelen zorgde voor extra stress.

Wegvallen dagbesteding leidt tot gebrek aan structuur en perspectief

Normaal geeft de dagbesteding mensen structuur, dagritme, zingeving en is het een belangrijke plek voor sociaal contact. Bij meerdere kwetsbare groepen (dak- en thuislozen, mensen met psychiatrische problematiek/verslaving, mensen met een psychische aandoening) kwam naar voren dat het wegvallen van de dagbesteding zorgde voor extra stress door het gemis aan dagelijkse routine. Daarnaast zorgde het wegvallen van inkomsten van dagbestedingsprojecten ook voor gebrek aan perspectief in de groep dak- en thuislozen.

Hulp en ondersteuning is lastiger op afstand

Hulporganisaties kwamen veelal stil te liggen tijdens de coronacrisis. Veel instanties zijn rond die tijd overgegaan op digitale communicatie, maar dit blijkt niet voldoende om de kwetsbare groepen goed te helpen. Mensen binnen deze groep beschikken namelijk niet altijd over de middelen (bijvoorbeeld een telefoon waarop beeldbellen een mogelijkheid is).

Een belangrijk punt dat naar voren komt is dat het erg lastig is geworden om een vertrouwensband op te bouwen met nieuwe cliënten (dak- en thuislozen, GGZ-cliënten, mensen met een beperking). Daarnaast is het moeilijker geworden om een beeld van het welzijn van een cliënt te krijgen doordat het sociale netwerk van de cliënten via digitale en telefonische communicatie vaak lastiger te bereiken is.

Digitale communicatie kan een mooie aanvulling zijn op de manier waarop voorheen hulp werd aangeboden. Duidelijk blijkt wel dat “echt” wezenlijk contact niet te vervangen is door online communicatie – zeker ook omdat veel mensen in deze groepen afhankelijk zijn van hulpverleners voor sociaal contact.

Eenzaamheid door sociale isolatie

Ook eenzaamheid door de coronamaatregelen kwam bij meerdere kwetsbare groepen naar voren. Jongeren misten vooral de intensieve sociale contacten en gaven aan zich vaker te vervelen. Verpleeghuisbewoners gaven aan zich vaker eenzaam te voelen, doordat ze geen bezoek meer mochten ontvangen.

Mensen met psychiatrische problematiek/verslaving lijken verschillend te reageren op sociale isolatie. Waar sommigen redelijk stabiel blijven, lijken anderen juist te verslechteren en zich vaker somber, eenzaam, angstig en hopeloos te voelen. Ook cliënten die afhankelijk waren van mantelzorgers hadden last van grotere sociale isolatie.

Thuiswerken

Thuiswerken blijkt voor velen niet gemakkelijk te zijn. Sommigen beschikken niet over de middelen (laptop) of een passende werkplek en kunnen zich daardoor moeilijk concentreren en motiveren. Voor laaggeletterden is werken op afstand nog extra lastig. Het is voor deze groep intimiderend om te leren omgaan met eventueel nieuwe programma's (zoals videobellen).

3.2 Aanbevelingen

In dit rapport zijn de gevolgen van de coronacrisis voor verschillende kwetsbare groepen besproken. Bepaalde thema's blijken bij meerdere van deze groepen terug te komen:

Duidelijke communicatie

In tijden van crisis hebben kwetsbare groepen des te meer behoefte aan houvast. Duidelijke communicatie rondom de maatregelen en gevolgen van deze maatregelen kan een groot deel van de onzekerheid en onduidelijkheid al wegnemen. Om te zorgen dat de informatie toegankelijk is voor iedereen moet deze zoveel mogelijk in eenvoudige taal naar buiten worden gebracht.

Georganiseerd sociaal contact

Voor het behoud van dagritme, structuur en zingeving is het belangrijk om ook tijdens een crisis sociaal contact niet geheel te laten vervallen. Om eenzaamheid te voorkomen moet er naar alternatieve vormen van sociale ontmoetingen gezocht worden. Het is van belang dat ook dagbestedingsprojecten niet helemaal stil komen te liggen omdat dit zorgt voor gebrek aan structuur en perspectief.

Voorbeelden van georganiseerd sociaal contact zijn onder andere te halen uit lokale initiatieven die tijdens corona zijn opgestart (36). Zo is het initiatief Coronamaatjes Almere opgericht om kwetsbare inwoners in contact te brengen met buurtgenoten die op verschillende manieren willen helpen. In Amersfoort werden kwetsbare leerlingen op hun eigen school opgevangen. De sociale werkplaats Atea in Breda is juist bewust opengebleven voor gezonde medewerkers zodat zij hun dagelijkse ritme konden voortzetten en zo eenzaamheid konden voorkomen.

Gebruik digitale hulp niet als vervanging voor wezenlijk contact

Tijdens de coronacrisis schakelden veel hulpinstanties over op online contact. In sommige situaties bleek dit erg efficiënt te zijn, maar voor kwetsbare groepen had dit ook veel negatieve gevolgen. Het zou mooi zijn als juist voor deze groepen hulpinstanties op zoek kunnen naar alternatieven voor wezenlijk contact. Meer een-op-een contact met de hulpverlener en in ruimtes waar voldoende rekening gehouden kan worden met de maatregelen zullen bijdragen aan minder eenzaamheid en onduidelijkheid onder de hulpvragers. Ook kan op deze manier beter een band worden opgebouwd met nieuwe hulpvragers.

Integraal samenwerken

Het is duidelijk dat voor kwetsbare groepen de gevolgen van de coronacrisis extra hard aankomen. Een positief gevolg van de crisis is dat samenwerking tussen organisaties soms ineens in een stroomversnelling is gekomen. Dit was bijvoorbeeld te zien bij de extra opvangplekken voor dak- en thuislozen die opeens gerealiseerd konden worden. Om deze kwetsbare groepen ook in de toekomst beter te kunnen ondersteunen is er blijvende

integrale samenwerking nodig zodat kansenongelijkheid niet verder toeneemt (37). Hiervoor is jarenlange aandacht nodig. Ook uit onderzoek van de Tijdelijke Werkgroep Sociale Impact (36) blijkt dat er behoefte is aan een versterkte samenwerking tussen overheden en lokale partijen om deze groepen te helpen.

Referenties

1. **Keizer, M.** Lezen is niet begrijpen. Onderzoek naar leesvaardigheid. *Kennisbundel*. [Online] 2019. https://www.kennisbundel.nl/sites/default/files/2018-11/LezenisnietBegrijpen_rapport1.pdf.
2. **Van Rooijen, Maaike, et al.** Financiële en sociale zelfredzaamheid van nieuwkomers. Een verkenning van het landelijke en lokale beleid. *Kennisplatform Integratie & Samenleving*. [Online] 2018. <https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/zelfredzaamheid-nieuwkomers.pdf>.
3. **Rijksoverheid.** Richtlijn opvang van dak- en thuisloze mensen. [Online] 18 Mei 2020. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/richtlijnen/2020/03/27/richtlijn-opvang-van-dak--en-thuisloze-mensen>.
4. —. Richtlijn afbouw en ombouw maatschappelijke opvang. [Online] 29 Mei 2020. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/richtlijnen/2020/05/29/richtlijn-afbouw-en-ombouw-maatschappelijke-opvang>.
5. **Van der Meer, Sophie.** Dakloos tijdens de coronacrisis: ‘We worden gezien als tikkende tijdbom’. *NOS*. [Online] 30 Maart 2020. <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2328872-dakloos-tijdens-de-coronacrisis-we-worden-gezien-als-tikkende-tijdbom.html>.
6. **Dillen, Manon.** Dakloos in coronatijd: hoe kun je thuisblijven als je geen huis hebt? *Vers Beton*. [Online] 30 Maart 2020. <https://versbeton.nl/2020/03/dakloos-in-coronacrisis-hoe-kun-je-thuisblijven-als-je-geen-huis-hebt/>.
7. **Muusse, Christien, Planije, Michel en Kroon, Hans.** *Dakloos in coronatijden*. Utrecht : Trimbo-instituut, 2020. Eindrapportage.
8. **Van Dam, Gerard, Beers, Rina en Hümmels, Marianca.** *Rapportage Staat van de Nachtopvang*. sl : Federatie Opvang, 2019.
9. **Langelaan, Loudi.** Dakloos in Coronacrisis: waar kun je terecht? *OneWorld*. [Online] 19 Maart 2020. <https://www.oneworld.nl/lezen/discriminatie/sociaal-onrecht/dakloos-in-coronacrisis-waar-kun-je-terecht/>.
10. **Van Wamel, Anneke.** Lockdown in een psychiatrische kliniek. Hoe gaat het? *Trimbo-instituut*. [Online] 7 April 2020. <https://www.trimbo.nl/actueel/blogs/blog/lock-down-in-een-psychiatrische-kliniek-hoe-gaat-het>.
11. **Pols, Jeanette, et al.** Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland. *Coronacrisis*. [Online] Juli 2020. <https://www.coronacrisis.nl/wp-content/uploads/2020/07/Samenvatting-Conclusies-en-Aanbevelingen-effecten-van-sociale-afstand-DEF-22072020-1.pdf>.
12. **Lempens, Ankie, et al.** ‘Voor mij is contact zuurstof’. *Trimbo-instituut*. [Online] Juni 2020. <https://www.trimbo.nl/docs/b80daaf0-71c8-4b09-aa1f-3a39288267ce.pdf>.

13. **RIVM.** *Inventarisatie Nederlandse COVID-19 Onderzoeken: Preventie en Zorg & Brede maatschappelijke vraagstukken.* sl : RIVM Centrum Gezondheid en Maatschappij, 2020. Rapportage nr. 6.
14. **Nederlandse Zorgautoriteit.** NZa-analyse van de gevolgen van de coronacrisis voor de geestelijke gezondheidszorg - 19 mei 2020. *Nederlandse Zorgautoriteit.* [Online] 19 Mei 2020. https://puc.overheid.nl/nza/doc/PUC_309251_22/1/.
15. **GGZnieuws.** Politie krijgt in coronatijd meer meldingen over mensen met verward gedrag. [Online] 11 Mei 2020. <https://www.ggznieuws.nl/politie-krijgt-in-coronajd-meer-meldingen-over-mensen-met-verward-gedrag/>.
16. **Van Linge, Dorien.** Hoe begrijpelijk is Corona-communicatie voor laaggeletterden? *OneWorld.* [Online] 1 April 2020. <https://www.oneworld.nl/lezen/discriminatie/sociaal-onrecht/hoe-begrijpelijk-is-de-corona-communicatie-voor-laaggeletterden/>.
17. **Pharos.** Begrijpelijke woordenlijst over corona: 'Ik weet niet wat lockdown betekent'. *Pharos.* [Online] 6 April 2020. <https://www.pharos.nl/nieuws/begrijpelijke-woordenlijst-over-corona-ik-weet-niet-wat-lockdown-betekent/>.
18. **CBS.** Bijna 9 duizend meer mensen overleden in eerste 9 weken corona-epidemie. *CBS.* [Online] 15 Mei 2020. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/20/bijna-9-duizend-meer-mensen-overleden-in-eerste-9-weken-corona-epidemie>.
19. **Pharos.** Hoe ervaren vluchtelingen de coronacrisis? *Pharos.* [Online] 15 April 2020. <https://www.pharos.nl/nieuws/hoe-ervaren-vluchtelingen-de-coronacrisis/>.
20. **Van Loenen, Tessa, et al.** *Rapport corona gedragsmaatregelen.* Utrecht : Pharos, 2020.
21. **Heijdenrijk, Patricia, Noorlander, Leon en Van den Muijsenbergh, Maria.** Meer migranten sterven tijdens corona-epidemie – inclusief onderzoek nodig. *Pharos.* [Online] 22 Mei 2020. <https://www.pharos.nl/nieuws/meer-migrant-sterven-tijdens-corona-epidemie-inclusief-onderzoek-nodig/>.
22. **Movisie.** Coronavirus: verlaag de stress voor mensen in armoede. *Movisie.* [Online] 20 Maart 2020. <https://www.movisie.nl/artikel/coronavirus-verlaag-stress-mensen-armoede>.
23. **De Specialist.** Meeste coronabesmettingen in allerarmste wijken. *De Specialist.* [Online] 7 Augustus 2020. <https://www.despecialist.eu/nl/nieuws/meeste-coronabesmettingen-in-allerarmste-wijken.html>.
24. **Schoonen, Willem.** De crisis vergroot het verschil tussen arm en rijk, zeggen hoogleraren - tenzij wordt ingegrepen. *Trouw.* [Online] 16 Mei 2020. <https://www.trouw.nl/nieuws/de-crisis-vergroot-het-verschil-tussen-arm-en-rijk-zeggen-hoogleraren-tenzij-wordt-ingegrepen~b1918897/>.
25. **Universiteit van Amsterdam.** 'We zitten niet meer in hetzelfde schuitje'. De impact van lockdown en versoepeling op kwetsbare groepen. *Uva.* [Online] 22 Juli 2020. <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/07/we-zitten-niet-meer-in-hetzelfde-schuitje.html>.
26. **Nibud.** Nibud: Een vijfde van de Nederlanders ervaart inkomensterugval. *Nibud.* [Online] 3 April 2020. <https://www.nibud.nl/beroepsmatig/nibud-een-vijfde-van-de-nederlanders-ervaart-inkomensterugval/>.

27. **Vewin.** Coronavirus COVID-19 en de drinkwatervoorziening. *Vewin*. [Online] 14 Juni 2020. https://www.vewin.nl/standpunten/paginas/Coronavirus_COVID19_en_de_drinkwatervoorziening_202.aspx.
28. **Drabbe, Mark.** Betaalpaus bij je hypotheek. *Consumentenbond*. [Online] 3 September 2020. <https://www.consumentenbond.nl/hypotheek/corona-en-hypotheek>.
29. **Voskuil, Koen.** Overheid milder voor mensen met schuld. *AD*. [Online] 6 April 2020. <https://www.ad.nl/binnenland/overheid-milder-voor-mensen-met-schuld~aa541afd/>.
30. **Aedes.** Woningcorporaties: improviserend blijven zorgen voor huurders. *Aedes*. [Online] 20 Maart 2020. <https://www.aedes.nl/artikelen/bedrijfsvoering/corona/woningcorporaties-improviserend-blijven-zorgen-voor-huurders.html>.
31. **Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.** Krijg ik Tozo check. [Online] 2020. <https://krijgiktozo.nl/>.
32. **NVVK.** Zes grote overheidsorganisaties sluiten convenant met NVVK. *NVVK*. [Online] 6 April 2020. <https://www.nvvk.nl/k/news/view/10901/3481/zes-grote-overheidsorganisaties-sluiten-convenant-met-nvvk.html>.
33. **JOB.** Mbo-student tevreden over onderwijs op afstand, maar kampt ook met stress en onzekerheid. *JOB*. [Online] 22 April 2020. <https://www.jobmbo.nl/mbo-student-tevreden-over-onderwijs-op-afstand-maar-kampt-ook-met-stress-en-onzekerheid/>.
34. **De Jong, Freek en Lans, Thomas.** Wat is de impact van COVID-19/Social distancing op de mbo-student? – een eerste verkenning. *ECBO*. [Online] 2 Juni 2020. https://ecbo.nl/wp-content/uploads/sites/3/2020_06_02_De_Jong_Lans_eerste_inzichten_final.pdf.
35. **Save The Children.** Mbo-jongeren voelen zich tijdens coronacrisis vergeten. [Online] 3 Juli 2020. <https://www.savethechildren.nl/actueel/nieuws/2020/mbo-jongeren-voelen-zich-tijdens-coronacrisis-verg>.
36. **Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).** *Verslag Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis*. 2020.
37. **Programma Sociaal Domein.** Coalities tegen gezondheidsverschillen: 'Crisis ombuigen naar kans'. *Programma Sociaal Domein*. [Online] 26 Juni 2020. <https://www.programmasociaaldomein.nl/trajecten/terugdringen-van-gezondheidsverschillen/nieuws/2020/06/26/coalities-tegen-gezondheidsverschillen-%E2%80%98crisis-ombuigen-naar-kans%E2%80%99>.

